

Змістовий модуль II Управління банком

Тема 3. Центральний банк у банківській системі

Міжпредметні зв'язки: Економічний аналіз; економічна інфраструктура; суть, призначення та роль фінансової інфраструктури; складові фінансової інфраструктури; інструментальна наповненість фінансової інфраструктури; банківська система як інституційна складова фінансової інфраструктури; фінансові компанії – елементи фінансової інфраструктури; страхові компанії та недержавні пенсійні фонди; біржі як суб'єкти обслуговуючої фінансової інфраструктури; суб'єкти інформаційного забезпечення функціонування фінансової інфраструктури.

Мета лекції

Метою лекції є засвоєння функції та ролі центрального банку у банківській системі.

План лекції (навчальні питання):

- 3.1. Сутність, функції, роль і статус центрального банку в банківській системі.
- 3.2. Напрями діяльності центрального банку.
- 3.3. Сутність, механізм та інструменти реалізації грошово-кредитної політики.
- 3.4. Статус, структура та діяльність Національного банку України.

Рекомендована література [1,4,6,8,9].

Навчальне обладнання, ТЗН, презентація тощо: навчальне обладнання.

3.1. Сутність, функції, роль і статус центрального банку в банківській системі

Процес створення центральних банків тісно пов'язаний із процесом демонетизації золота і переходом від грошової системи золотомонетного стандарту до системи обігу кредитно-паперових грошей. Створення центральних банків відбувається двома шляхами: еволюційним та директивним.

- **еволюційний шлях** – становлення центрального банку відбувалося протягом тривалого часу шляхом поступового закріплення за ним монопольної банкнотної емісії
- **директивний шлях** – створення центрального банку відбувається за рішенням держави на основі спеціального закону, котрий надає особливого статусу новоствореному банку з моменту його заснування.

Головне призначення центрального банку – це управління грошовим оборотом з метою забезпечення стабільного не інфляційного розвитку економіки. Його роль в економіці полягає у наступному:

- він є емісійним банком;
  - відіграє роль банку банків, тобто специфічної банківської інституції, яка формує банківські резерви і регулює діяльність банківської системи;
  - є органом державного управління, який відповідає за монетарну політику.
- Центральний банк, як особливий орган банківської системи створює так звані

гроші підвищеної ефективності – готівку в обігу і резерви комерційних банків, що слугують базою (грошовою) для зростання пропозиції грошей.

Центральний банк установлює для комерційних банків норму обов'язкових резервів, але розмір надлишкових резервів і характер їх використання банки визначають самостійно.

Центральний банк має, як правило, монопольне право здійснювати емісію готівки. Проте маса готівки, необхідна для обігу, визначається головним чином поведінкою суб'єктів економіки (фізичних і юридичних осіб), котрі вирішують, в якій пропорції, вони тратимуть гроші готівкою і на депозитних рахунках в банках.

Центральний банк, регулюючи пропозицію грошей, впливає на ціну грошей, тобто на рівень процентної ставки.

Таким чином, центральний банк відіграє провідну роль на грошовому ринку. Він впливає на стан економіки через регулювання пропозиції грошей і через здатність впливати на рівень процентної ставки.

Правовий статус центрального банку можна охарактеризувати таким чином: це державний орган управління з покладеними на нього особливими завданнями у сфері грошово-кредитних відносин і банківської діяльності. Він є самостійною юридичною особою, його майно відокремлено від майна держави, центральний банк може ним розпоряджатися як власник. Він не є комерційною організацією.

Правовий статус центрального банку пов'язаний із вирішенням низки важливих питань, що стосуються його діяльності, а саме:

- визначення на законодавчому рівні завдань й основних напрямів діяльності банку;
- формування статутного капіталу банку;
- визначення взаємовідносин банку з органами державної влади;
- порядок призначення і звільнення вищого керівного складу банку.

3.2. Напрями діяльності центрального банку

Головними напрямками діяльності Центрального банку, які розкривають його призначення, є:

- емісійним центром готівкового обороту;
- банком банків;
- органом банківського регулювання та нагляду;
- банкіром і фінансовим агентом уряду;
- провідником монетарної політики.

Емісійний центр готівкового обороту. У сучасних умовах банківська емісія має фундаментальний характер забезпеченням банкнот слугують головним чином державні цінні папери. Центральний банк у процесі розроблення і реалізації монетарної політики регулює загальну суму грошової пропозиції, а що стосується банківської (готівкової) емісії, то він її обмежує відповідно до зміни реального обсягу попиту на готівку.

Центральний банк, як правило, має монопольне право емісії банкнот і розмінної монети. Він зазвичай організує виготовлення грошей, регулює їх оборот, вилучає з обігу фальшиві та зношені гроші, здійснює їх утилізацію.

В Україні емісійним центром готівкового обороту виступає Національний банк України, який із завершенням у 1996 р. грошової реформи емітує в обіг національну

валюту – гривні та копійки. Як емісійний центр країни, він має повноваження щодо організації і регулювання готівкового грошового обороту.

Банк банків. Центральний банк як банк банків забезпечує касове, розрахункове та кредитне обслуговування комерційних банків. Комерційні банки зберігають у безготівковій формі на рахунках у центральному банку.

Участь центрального банку у розрахунковому обслуговуванні комерційних банків може мати різні форми, що залежать, передусім, від характерного для даної банківської системи поєднання централізованої платіжної системи і децентралізованої.

Централізована система передбачає здійснення міжбанківських розрахунків через рахунки комерційних банків, відкриті у центральному банку.

Децентралізована система передбачає два варіанти розрахунків:

- через приватні розрахунково-клірингові центри з проведення остаточних розрахунків (сальдо взаємних міжбанківських вимог та зобов'язань) через центральний банк;

- через кореспондентські рахунки, які комерційні банки откривають один у одного.

Участь центрального банку у кредитному обслуговуванні комерційних банків має багатогранне функціональне призначення.

По-перше, кредити центрального банку – це один із інструментів впливу на грошовий обіг. Кредитна діяльність центрального банку впливає на рівень ринкових процентних ставок.

По-друге, центральний банк виконує роль кредитора останньої інстанції і надає комерційним банком короткостроковий кредит для підтримки їх ліквідності. Крім того, він повинен брати участь у створенні системи банківської безпеки, призначення якої є запобігати системному ризику і втрат довіри до банківської системи.

По-третє, кредити центрального банку – це засіб регулювання міжбанківських розрахунків і забезпечення таким чином безперебійного функціонування платіжної системи.

Центральні банки використовують різні способи кредитування (рефінансування) комерційних банків:

- надання ломбардних кредитів;
- купівля цінних паперів у комерційних банків на умовах угоди РЕПО;
- ре дисконтування векселів.

Нині основний спосіб кредитування – це надання ломбардних кредитів під заставу цінних паперів, що обертаються на організованому ринку. Вартість застави повинна перевищувати суму ломбардного кредиту. Після реалізації цінних паперів центральний банк отримує із виручки суму основного боргу із нарахованими процентами.

Центральні банки використовують 2 методи надання ломбардних кредитів:

- прямий метод. Центральний банк надає кредит безпосередньо банку, який подав кредитну заявку, під фіксовану процентну ставку;

- тендерний (аукціонний) метод. Банки – потенційні позичальники подають процентні заявки центральному банку, який організовує торги. Тендери бувають кількісні та цінові. Проведення кількісних тендерів передбачає, що банки вказують у заявках тільки суму кредиту. Заявки задовольняються за фіксованою процентною ставкою, якщо попит на кредит з боку комерційних банків перевищує пропозицію центрального банку, то кредитні заявки задовольняються пропорційно.

Проведення цінових тендерів передбачає, що банки – потенційні позичальники вказують у заявках не тільки суму кредиту, а й процентну ставку.

Редисконтування векселів. Центральні банки розвинутих країн активно не проводять. Цей спосіб активно використовує Німецький федеральний банк.

В Україні Національний банк поступово освоює методи кредитування комерційних банків, що загальноприйняті у світовій банківській практиці.

Орган банківського регулювання та нагляду. Нагляд за діяльністю банків здійснює центральний банк, а також спеціальні установи, створені під егідою міністерства фінансів, незалежні установи, підзвітні парламенту.

Під регулюванням банківської діяльності розуміють:

- використання монетарних інструментів з метою впливу на обсяг і структуру банківських ресурсів, а також на рівень процентних ставок;
- ухвалення положень, що базуються на чинному законодавстві й регулюють діяльність банків у вигляді нормативних актів, інструкцій, директив;
- застосування превентивних і протекційних заходів, які спрямовані на забезпечення стабільності функціонування банківської системи і на проведення центральними банками ефективної монетарної політики.

Превентивні заходи застосовуються для уникнення можливих негативних наслідків від тієї чи іншої економічної ситуації. До них, зокрема, належать:

- вимоги щодо розміру, структури банківського капіталу та його адекватності банківським активам з урахуванням їх ризикованості;
- вимоги щодо ліквідної позиції банків;
- вимоги щодо диверсифікації банківських ризиків;
- обмеження для банків на деякі види діяльності.

Протекційні заходи застосовуються для захисту від уже існуючої загрозливої для банк ситуації, яка може спричинити неплатоспроможність, банкрутство банку.

До них належать:

- рефінансування комерційних банків центральним;
- створення і функціонування систем гарантування банківських депозитів;
- вимоги щодо формування банківських резервів для відшкодування можливих втрат від проведених активних операцій тощо.

Під банківським наглядом розуміють моніторинг процесів, що мають місце в банківській системі на різних стадіях функціонування банків.

До основних повноважень центрального банку, як регулятивно-оглядового органу належать такі:

- регулювати доступ до банківської системи;
- забезпечувати розумне регулювання діяльності банків, тобто таке, яке, з одного боку, не обмежує їх самостійності, а з іншого – передбачає певні вимоги до банків, спрямовані на мінімізацію банківських ризиків;
- регулярно отримувати від банків звітність для проведення банківського нагляду;
- здійснювати інспекційні перевірки в банках;
- застосовувати заходи примусового впливу щодо проблемних банків;
- брати неплатоспроможні банки під особий нагляд, призупиняти їх діяльність, організовувати реорганізацію а ліквідацію.

В Україні органом регулювання та нагляду є Національний банк.

Банкір і фінансовий агент уряду. Центральні банки виступають у ролі банкіра

уряду і відіграють провідну роль у касовому виконанні бюджету. Суть останнього полягає в організації надходження грошових коштів до бюджету.

Центральний банк веде рахунки Міністерством фінансів (Казначейством) і забезпечує таким чином розрахунково-касове обслуговування уряду.

Відомі три методи фінансування бюджету:

- податкове фінансування;
- боргове фінансування;
- фінансування шляхом емісії грошей.

Провідник монетарної політики. Проведення монетарної політики є кінцем діяльності центрального банку, оскільки саме в цій діяльності найповніше реалізується призначення центрального банку.

В Україні провідником монетарної політики є НБУ як центральний банк країни.

3.3. Сутність, механізм та інструменти реалізації грошово-кредитної політики

Грошово-кредитна політика – це сукупність заходів у сфері грошового обігу та кредитних відносин, які проводить держава.

Розроблення і реалізація грошово-кредитної політики – це основна функція центрального банку.

Основними типами грошово-кредитної політики є:

- політика грошово-кредитної рестрикції (політика "дорогих грошей")
- весь інструментарій грошово-кредитної політики підпорядковується, згідно з динамікою економічного циклу, стисненню обсягів грошової та кредитної емісії;
- політика грошово-кредитної експансії (політика "дешевих грошей") – забезпечення доступності для суб'єктів економічної діяльності грошових і кредитних ресурсів.

До цілей грошово-кредитної політики можна віднести:

- стратегічні – можуть бути кінцеві цілі загальноекономічної політики держави;
- проміжні – досягнення такого стану деякими економічними змінними, що сприятиме досягненню стратегічних цілей;
- тактичні – мають короткостроковий, оперативний характер і покликані забезпечити досягнення проміжних цілей.

Суб'єктами грошово-кредитної політики є: банківська система – центральний банк і комерційні банки; урядові структури – Міністерство фінансів або казначейство, органи нагляду за діяльністю банків і контролю за грошовим обігом, інституції зі страхування депозитів, а також інші установи.

Для грошово-кредитного регулювання центральний банк використовує такі інструменти грошово-кредитної політики:

- здійснення операцій на відкритому ринку, де реалізуються державні цінні папери;
- регулювання резервної норми комерційних банків;
- зміну норми банківського процента;
- рефінансування комерційних банків;
- валютне регулювання.

Операції на відкритому ринку – це здійснення купівлі та продажу уповноваженими установами держави її цінних паперів.

Коли центральний банк купує цінні папери, що перебувають у володінні комерційних банків, він здійснює таким способом додаткову грошову емісію.

При цьому, в зв'язку зі зростанням резервів, збільшується кредитний потенціал комерційних банків.

Обов'язкові резерви – це частина (норма в процентах) банківських депозитів та інших пасивів, отриманих банком з інших джерел, яка, згідно з чинним законодавством або зі встановленими нормативними актами, має зберігатися у формі касової готівки комерційних банків та їх депозитів у центральному банку.

Змінюючи норму обов'язкового резерву, центральний банк безпосередньо впливає на пропозицію грошей і банківського кредиту.

Облікова ставка процента формується на основі надання центральними банками позик комерційним банкам.

Облікова ставка відіграє опосередковану функцію – визначає комерційним банкам вартість кредитів центрального банку. Якщо облікова ставка процента знижується, то в комерційного банку виникає зацікавленість в отриманні додаткових сум таких кредитів, і навпаки. Відповідно через зміну облікової ставки збільшується або зменшується на грошовому ринку пропозиція кредитних ресурсів.

Рефінансування комерційних банків здійснює центральний банк шляхом регулювання попиту на свої позички з боку комерційних банків з урахуванням зміни їх асортименту, обмеження цільового призначення, лімітування обсягів окремих позичок тощо.

Валютне регулювання центральний банк застосовує у разі планового зменшення маси грошей в обігу, при ньому він продає на ринку відповідну масу іноземних валютних цінностей, що призводить до скорочення банківських резервів і пропозиції грошей. І навпаки, при збільшенні маси грошей в обігу центральний банк купує відповідну масу іноземної валюти.

4. Статус, структура та діяльність Національного банку України.

Центральний банк України – Національний банк – було утворено у 1991 році згідно з законом України «Про банки і банківську діяльність».

Основи правового статусу НБУ як центрального банку країни визначено конституцією України. Згідно з Конституцією, НБУ надано право законодавчої ініціативи у Верховній Раді, що свідчить про його роль у системі органів державного управління.

НБУ є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом державної власності та перебуває у його повному господарському віданні.

НБУ притаманна дворівнева система управління – Рада НБУ і Правління НБУ, що загалом відповідає світовій банківській практиці.

Рада НБУ складається із 15 осіб, 7 членів Ради призначається Верховною Радою, а 7 – Президентом строком на 7 років. Голова НБУ входить до складу Ради за посадою.

Правління НБУ – це другий керівний орган банку. Голову НБУ призначає Верховна Рада строком на п'ять років за поданням Президента України. Голова НБУ не є одночасно головою Ради НБУ, який обирається строком на три роки.

Основні принципи функціонування НБУ наступні:

- принцип незалежності банку;

- принцип президентського та парламентського контролю за діяльністю банку;
- принцип централізації системи банку;
- принцип єдності системи банку;
- принцип вертикальної структури управління банком.

Основні напрями діяльності банку визначено Законом України «Про Національний банк України».

Для виготовлення грошей в Україні створені Банкотно-монетний двір і Фабрика банкотного паперу.

НБУ здійснює регулювання діяльності банків та банківський нагляд ,а саме:

- визначає порядок і здійснює реєстрацію банків, видачу їм ліцензій;
- визначає положення, що регламентують різні аспекти діяльності банків, принципи та стандарти бухгалтерського обліку, принципи складання звітності;
- встановлює для банків обов'язкові економічні нормативи ,що регламентують діяльність капіталу ,ліквідну позицію банків, кредитний ризик, ризик валютної позиції і контролює дотримання цих нормативів;
- здійснює нагляд за діяльністю банків у формі безвиїзного нагляду;
- визначає порядок формування резервів на покриття ризиків;
- застосовує до банків певні заходи впливу з метою реагування на проблеми і недоліки, виявлені в діяльності;
- визначає порядок формування резервів на покриття ризиків;
- застосовує до банків певні заходи впливу з метою реагування на проблеми і недоліки ,виявлені в діяльності банків аж до реорганізації та ліквідації банків.

НБУ здійснює розрахунково-касове обслуговування уряду, є кредитором уряду, виконує функцію генерального агента Міністерства фінансів з обслуговування розміщення облігацій внутрішньої державної позички та проведення платежів за ними. Також НБУ виконує функції платіжного агента уряду стосовно обслуговування зовнішнього боргу. Як центральний банк країни є провідником монетарної політики.

Діяльність Центрального банку країни має бути спрямована:

- забезпечення внутрішньої та зовнішньої стабільності гривни як необхідної (але не єдиної і недостатньої) передумови економічного зростання та підвищення добробуту населення;
- забезпечення фінансової стабільності банківської системи;
- стимулювання кредитно-інвестиційної діяльності комерційний банків з тим, щоб вони інтенсивно підтримували реальну економіку.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. З чим пов'язаний та якими шляхами відбувається процес створення центральних банків?
2. Охарактеризуйте правовий статус Центрального банку.
- 3.Хто є власником майна Центрального банку?
4. Назвіть і охарактеризуйте основні напрями діяльності Центрального банку?
5. В чому зміст регулювання банківської системи та банківського нагляду?
6. Яким законодавчим документом були визначені функції Національного банку України, назвіть основні з них.
7. Які основні операції здійснює Національний банк України?
8. Дайте оцінку діям НБУ під час фінансових та економічних криз.
9. За якими принципами побудована структура НБУ?

10. Дайте поняття грошово-кредитної (монетарної) політики, в чому полягає її сутність.

11. Назвіть та надайте характеристику цілям монетарної політики.

12. За допомогою яких інструментів РБУ здійснює регулювання грошово-кредитного ринку?

13. На основі чого та з якою метою здійснюється обов'язкове резервування для банків України?

14. Опишіть механізм здійснення рефінансування комерційних банків.